

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.37>

**ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕТАМОДЕРНІЗМ У ПОЕЗІЇ ТА ПРОЗІ
ПИСЬМЕННИКІВ ЗАКАРПАТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ
ПЕТРА МІДЯНКИ ТА МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ)**

**ECOLOGICAL METAMODERNISM IN THE POETRY AND PROSE
OF TRANSCARPATHIAN WRITERS (BASED ON THE WORKS
OF PETRO MIDIANKA AND MYROSLAV DOCHYNETS)**

Вертипорох О.В.,

orcid.org/0000-0001-6488-6945

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української літератури та компаративістики

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

У статті проаналізовано трансформацію екологічної проблематики в поезії і прозі сучасних письменників Закарпаття – Петра Мідянки та Мирослава Дочинця. Проблему означено з перспективи екокритичного прочитання – нового для вітчизняного літературознавства напрямку інтерпретації літературних явищ. Означено основні аспекти «зелених студій»: джерела методології, художні версії глобальних екологічних проблем, пізнавальний та виховний аспект таких творів літератури, специфіку художності творів на екологічну тематику тощо. Указано на інтердисциплінарний дискурс екокритики, зв'язок з іншими методологічними підходами у літературознавстві (психоаналізом, семіотикою, постструктуралізмом тощо). Акцентовано на тому, що для української літератури різних періодів актуальними є теми гармонійного єднання людини і природи (Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Б.-І. Антонич, Ліна Костенко, М. Дочинець, Є. Пашковський, Г. Тарасюк, Г. Пагутяк, Л. Дереш тощо).

Основою студії є літературознавчий аналіз екоцентричної авторефлексії у творчості закарпатських письменників – Петра Мідянки і Мирослава Дочинця. Досліджено екологічні мотиви і теми у їх творах, зокрема, порушення екологічної рівноваги між людським радикалізмом і природними ресурсами, бачення виходу з цієї кризи, котре полягає у повноцінному єднанні з природою, з правічним минулим, визнанням себе частиною земної гармонії, а не

повноправним власником. Доведено, що письменники вказують на важливість екологічної гармонії та акцентують на «другій зоні» природи (за П. Баррі), тобто на рефлексії над «мальовничими пейзажами» рідного краю. Митці наголошують на тому, що сучасник ностальгує за первісним міфологічним буттям гармонійної взаємодії людини й довкілля. Виснувано, що екоцентричність світогляду Петра Мідянки та Мирослава Дочинця на художньому рівні репрезентовано через комплекс мотивів і образів, трансформацію жанрових різновидів, урізноманітнення індивідуально-авторського стилю.

Ключові слова: екокритика, постмодернізм, екологічна проблематика, самоусвідомлення, рефлексія, екологічна рівновага.

The article analyzes the transformation of ecological problematics in the poetry and prose of contemporary writers of Transcarpathia – Petro Midianka and Myroslav Dochynets. The problem is defined from the perspective of eco-critical reading – a new trend for the literary phenomena interpretation for domestic literary criticism. The main aspects of “green studios” are identified: sources of methodology, artistic versions of global environmental problems, cognitive and educational aspects of the literature, the art specifics of the literature with environmental problematics, and so on. The interdisciplinary discourse of ecocriticism, connection with other methodological approaches in literary criticism (psychoanalysis, semiotics, poststructuralism, etc.) are pointed out. It is emphasized the topics of harmonious unity of man and nature are relevant for Ukrainian literature of different periods of time (Lesia Ukrainka, M. Kotsiubynskyi, O. Kobylanska, B.-I. Antonych, Lina Kostenko, M. Dochynets, E. Pashkovskyi, H. Tarasiuk, H. Pahutiak, L. Deresh and others).

The principle of the studio is a literary interpretation of the ecocentric postmodernist aspect in the works of Transcarpathian writers – Petro Midianka and Myroslav Dochynets. In their works ecological motives and themes are studied, in particular, the violation of the ecological balance between human radicalism and natural resources, the troubleshooting suggestion of crisis overcoming lying in close communion with the nature, our age-long past, in self-recognition as the part of earthly harmony, not its full owner. It is demonstrated the writers point out the importance of ecological harmony and emphasize the “second zone” of nature (according to P. Barry), in other words the reflection on the “picturesque landscapes” of the native land. The artists underline great nostalgia of the contemporaries for the eternal mythological genesis of the harmonious interaction between a man and the nature. We concluded the ecocentric worldview of Petro Midianka and Myroslav Dochynets at the artistic level was represented through a set of motives and images, transformation of genre varieties and diversification of individual writing style.

Key words: ecocriticism, postmodernism, ecological problematics, self-awareness, reflection, ecological balance.

Постановка проблеми. Оскільки сучасний літпроцес – явище структуроване й багатогранне, то й, відповідно, методологічні підходи до розуміння й тлумачення художніх текстів будуть відзначатися синкретизмом традиційних літературознавчих практик і позицій з новітніми рефлексивними інтерпретаційними концепціями. Так, сьогодні, окрім постколоніальної критики, психоаналізу, гендерного підходу, плідною є екокритика, або ж «зелені студії». У який спосіб людина сьогодні встановлює комунікацію з природою? Як згармонізувати такі стосунки? Як, зрештою, зупинити руйнівні складники технологічного процесу? Як зберегти зв'язок архетипних одвічних сил природи і позасвідомого людини, закладеного в генетичній спадщині кожної нації? Такими питаннями переймаються все більше сьогочасних письменників, актуалізуючи екоцентричний підхід у літературознавстві.

Важливим, на нашу думку, є зв'язок екокритики як літературознавчої методології з психоаналітичними студіями, гендерним підходом, оскільки корені позасвідомого людини перебувають у тісній взаємодії з правічною силою природи, її незбагненною здатністю пробуджувати колективні імпульси позасвідомого, творчої енергії окремого індивідуума, жінки або ж чоловіка (концепції К.-Г. Юнга, Е. Фромма та інших).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічна критика (або «зелені студії») є доволі

новим, але актуальним напрямом у світовому літературознавстві; її джерела сягають 1962-го року, коли побачив світ роман американки Рейчел Карсон «Мовчазна весна», де художньо актуалізоване питання про шкідливість пестицидів для живих організмів. Твір спровокував у західних країнах потужний екологічний рух, який призвів наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. до формування нового методу дослідження літератури, насамперед у США та Великобританії. Хоча літературознавча екокритика є вже доволі розвинутим академічним напрямом, концепції та методика екокритичних досліджень в українському літературознавстві поки що не є загальновідомими, хіба що назвемо студії Л. Горболіс [4], Н. Жлуктенко [7], М. Ткачука [10] та інших.

Мета статті – дослідити специфіку екологічного метамодерністського дискурсу на матеріалі творчості письменників Закарпаття (Петра Мідянки та Мирослава Дочинця).

Для досягнення мети зосередимося на розв'язанні *таких завдань*: з'ясувати історію питання; визначити основні принципи екокритики; дослідити трансформацію екокритичного підходу до вивчення літературних явищ; означити екологічну проблематику у творчості письменників-закарпатців Мирослава Дочинця та Петра Мідянки.

Виклад основного матеріалу. Отже, почнемо з історії питання. Екокритика (або «зелені сту-

дії») – «галузь літературної критики, що вивчає міждисциплінарний аспект взаємозв'язків художньої літератури і довкілля, в тому числі для аналізу й осмислення шляхів поліпшення сучасної екологічної ситуації» [10, с. 52]. Проте слід відзначити, що в літературі такого змісту презентовано не тільки глобальні екологічні проблеми, а й художньо відрефлектовані зв'язки людини і природи, вплив людства на навколишнє середовище і навпаки, зміну уявлень людини про довкілля за певних конкретних обставин.

Однією з найголовніших ідей екоцентризму є злагоджене співіснування людини і природи, в якому людина постає не як господар природи, а як органічний складник гармонійного природного простору. Важливою рисою екокритики, на думку Пітера Баррі, є постмодерністська концепція відсутності, взаємозумовленості, систематичності і метамодерністське відродження великих наративів і програм існування людства. Традиційно вважають, що все в нашому світі є соціально або лінгвістично зумовленим (та ж сама фрейдівська концепція буття людини, лаканівська теорія позасвідомого). Проте екокритики вважають, що природа – це окремішня реальність, не втиснута ні в які системи і координати буття. Вона існує сама собою. І звісно ж, людина та створені нею суб'єктивні істини позитивно чи негативно позначаються на цій матриці. Якщо сучасник вважає, що все довкола зумовлене соціумом, генетикою, божественним началом, мовою і так далі, то досить слушною при цьому видається іронічна думка Кейт Соупер: «Дірку в озоновому шарі має не мова» [1, с. 297]. Тож екокритика у ХХ столітті «кинула виклик усім відомим культурологічним теоріям і концепціям. Проте не заперечила існування і культури, і матеріального існування людини, і її внутрішнього духовного буття, що зробило її неодмінно важливим аспектом у розбудові нових теорій» [7, с. 288].

Тут слушною видається думка П. Баррі щодо інших концепцій. Він відзначає: «намагання зробити свій внесок у виправлення несправедливості в питаннях гендеру, раси й класу гідне поваги, але вважати, що зміни в цих сферах допоможуть уникнути екологічної катастрофи, щонайменше нерозумно. Інакше це виглядатиме як піклування про поліпшення умов команди «Титаніка», коли він от-от зіткнеться з айсбергом» [1, с. 303].

Отже, постає питання: чи потрібно інтерпретувати твори «екокритично»? Звісно, аналізуючи художній твір, ми можемо дотично актуалізувати екологічну проблематику, але так народжуються нові смисли і нові інтерпретаційні грані

не тільки тематики, проблематики, жанрово-стильового розмаїття, постмодерних наративних форм, а й основи інших літературознавчих методологій – постколоніальної критики, семіотики, гендеру, психоаналізу. Відтак можемо стверджувати, що «екокритичне прочитання канонічного тексту починається з пропозиції нового погляду й не обмежується очевидними творами про природу» [5]. Тільки на відміну від традиційної критики (тлумачення зовнішнього як внутрішнього), екокритичне прочитання зосереджується назовні, і це стає поштовхом до різноманітних інтерпретацій – постструктуралізму, гендерного підходу, екзистенціалізму (екологічна катастрофа тотальна, і втекти просто вже нікуди) [8, с. 234].

Отже, основні принципи екокритики: перепрочитання відомих творів з екоцентричної позиції, особлива увага на репрезентацію в них світу природи; застосування таких понять, як ріст, енергія, рівновага, дисбаланс, взаємозалежність, симбіоз; опрацювання творів, де природа відіграє особливу роль, на рефлексивних творах топографічного характеру, есе, тревелог-романах, локальний та спогадовий літературі; заперечення «соціального конструктивізму» і «лінгвістичного детермінізму» [1, с. 310–311].

У сучасному літпроцесі такі твори – це переважно рефлексивні есе про відмову від сучасного хаотичного життя й пошуку себе через «повернення до природи». На цей час є достатньо цікавих та оригінальних наукових досліджень про гармонійне єднання людини і природи в текстах українських (Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Б.-І. Антонича, Ліни Костенко, М. Дочинця, П. Сороки та інших) і зарубіжних (Г. Мелвілла, Е. Дікінсон, Ф. Моуета, Г. Торо, У. Уїтмена, М. Прішвина та інших) письменників [4, с. 6].

В українському прозовому дискурсі часто митці звертаються до радикального погляду, інакше кажучи, прагнуть застерегти нас від загрози довкіллю з боку влади, економіки, техногенних випробувань. Сучасні письменники акцентують на тому, що вперше за всю історію людства на землі майже не залишилося справжньої первісної природи, тому що кожен куточок планети зазнає впливу глобального потепління, токсичних відходів, радіоактивних опадів тощо.

Руйнівна людська діяльність, знищення гармонійних матриць, реальна крихкість екологічного балансу, загроза довкіллю – такі мотиви творчості письменників Закарпаття. Життя поміж кордонами чотирьох країн, оригінальна та унікальна діалектна говірка, розмаїття меншин і національ-

ностей, колективна мудрість й автентичне сприйняття світу – те, що більшою чи меншою мірою об'єднує життєвий і творчий часопростір Петра Мідянки, Марії Матіос, Мирослава Дочинця, Мирослава Любки, Оксани Луцишиної та інших. Цікавим аспектом у їхній творчості є акцентована увага до природи, екологічний аспект у філософському спогляданні людської екзистенції.

Петро Мідянка став широкознаним у письменстві після 2012 року, коли отримав Шевченківську премію. П. Мідянка – вчитель української мови та літератури в закарпатському селі Широкий Луг, один із талановитих закарпатських поетів і непублічний інтелектуал [2]. Його поезія насичена захопленими рефлексіями про природу рідної землі. Він часом ностальгує за чистим дитинним існуванням на лоні рідної батьківщини. Читати таку поезію – це медитувати, відчувати іншу сторону Закарпаття – природну, тонку, невловиму, гармонійну. Творчість П. Мідянки позначена виразним екоцентричним підходом до всього живого. Художнє наповнення його поезії свідчить про авторську настанову на очищення людської сутності, на філософські розмисли: *«Надокучливий сніг довго лежить на долині / Люди покидали хутряні шапки / Вже й ліщина бавиться серезками / Долиняни пораються у теплицях / А ти, твої гори, завалені старим снігом, як непотрібом / Але ж не хочеш, щоб ніч покоротшала / коли день не твій, тільки ніч... / Не просто темнь – фантазія разом з еkleктикою місяця лютого»* [9].

Уже в першій збірці П. Мідянка визначив основне спрямування своєї поезії. Це – екоцентричний топос Закарпаття. Але Закарпаття трансцендентне, багатомовне, з багатою історією, з екзистенційним наповненням кожного *«ковтка води і повітря»*: *«Тут людні села. Ти їх добре тямшиш / В цвітінні слив, в збиранні тучних трав. / Це тут чубатий і смаглявий нямеши / Тобі води напитися давав»* [9]. Усі виміри його поезії – органічні й не штучно створені, а прожиті і відрефлектовані з любов'ю до рідної землі. Вони цілісно складаються в своєрідну екоцентричну картину свідомості закарпатця, але не пересічного, а чутливішого, глибокодумнішого, ніж інші.

У поезії *«Верболіз одцвітав...»* митець занурюється в процес переродження природи, понівеченої людською рукою:

*Верболіз одцвітав, потім річка міліла
І була вже не річка, а тривожний потік.
Але хвиля його цілу ніч гоготіла,
Вдавалась до марних дитячих потіх.
І вже парост буяв та буянив доволі,*

*І мамине прало намулом знесло.
Верболіз корчували – зосталося голе
Залізниччя-каміння. Розрослося село.
Будувались ровесники. І кричали їх діти
До дитячих щасливих, розчулених сліз.
А на луки гуртом позбирались палити
Почикрижений, в квіті наш верболіз
Ще втішалася хвиля: не має загати,
У річищі бились мареній слижі...
Не було куди рибі тепер заховатись,
Але річка текла без урину й межі... [9].*

Так автор – глибоко і трепетно – сприймає звичний процес вирубування верболозу як драматично-апокаліптичне нищення природних основ буття людини, як реальну крихкість екологічного балансу, як пошкоджену екосистему. У кожному рядку поезії відчутна любов поета до рідної землі, увага до тонких меж екологічної рівноваги. Петро Мідянка у своїх віршах акцентує на руйнівному натиску цивілізації, з метою підтримати споконвічний порядок, гармонійні стосунки між людиною та природою. Відтак ліричний герой поета наділений здатністю до філософської рефлексії, роздумів про долю цивілізації, про призначення людини і людства на планеті.

Інший письменник – Мирослав Дочинець – прозаїк і журналіст із Хуста. Читаний і популярний автор. Став відомим у 2010-му році після виходу книжки *«Многії літа. Благії літа. Заповіді 104-річного Андрія Ворона – як жити довго в щасті і радості»*. Книжка потрапила до шістки найпопулярніших видань із накладом у 60 тисяч примірників. Через два роки роман про того ж героя *«Вічник. Сповідь на перевалі духу»* претендував на Шевченківську премію. *«Це роман про карпатського Робінзона, Монте-Крісто і Сковороду в одній особі. М. Дочинець стверджує, що це реальна особа, і він лише переніс його поради до книжки. Шевченківську премію отримав згодом, за два інші романи – «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» та «Горянин. Води Господніх русел» у 2014 році [3].*

У його романі *«Вічник»* важливими є екологічні аспекти, глибинне розуміння тісного зв'язку між людиною та природою, збереження природного балансу. В одному з інтерв'ю автор зазначив, що *«Вічник»* – це роман *«про магію стихій, про очуднення й оживлення всього суцього, без поділу на живу і мертву Природу. Тобто – про вічне. Ніщо – ні гроші, ні слава, ні секс, ні інші радощі життя – не сповнять щастям смертну людину, доки вона не усвідомить безсмертя своєї душі, не збагне основного закону – закону Вічності»* [6, с. 38].

Головним персонажем роману закарпатського письменника є унікальний чоловік, прототипом якого став закарпатський мудрець Андрій Ворон. М. Дочинець детально описує, як герой, перебуваючи на маргінесі життя (падає до глибокого провалля), намагається вижити, – лікує поранену руку, шукає їжу й сховок на ніч, мандрує містичним світом живої природи, навчається видобувати вогонь, ловити рибу й полювати на диких звірів, будувати житло й розчищати ліс. А що найголовніше – перемагати свої фобії, страхи минулого, фізичні недуги, людські пристрасті, навчається жити в гармонії з природою, позбуваючись егоїстичного споживацького ставлення до неї: *«Доки я живий і живу серед живого, то мушу коритися сьому закону. Бо не вищий я за дерево, не мудріший за ведмедя, не чистіший за рибицу, не гарніший за косицю. Я лише рівна серед рівних мала окришина живого світу, цятка тайни сокровенної, виплід роботи Великого Майстра»* [6, с. 123]. Наука виживання стала для героя стимулом духовного вдосконалення, поштовхом до усвідомлення свого місця у світі, глибинного усвідомлення сутності природи, яка в тексті стає животворчим первнем людського буття – такий експліцитний екологічний рівень змісту роману.

Авторські відступи, означені глибокими роздумами, презентують екзистенціальну філософію буття, навчають читача найвищої, найскладнішої науки – науки життя, оскільки в романі є роздуми і про систему харчування, і про цілющі властивості трав, а головне – про потребу гармонійного злиття людини й природи. Вічник – унікальна особистість, котра пізнала основу буття, усвідомила необхідність гармонійного перебування людини з природою.

Реалії, які оточують головного героя, – це не просто природа, це світ, сповнений глибинних кодів і символів, містичного сенсу колективного позасвідомого. Уява самотнього Вічника населяє Чорний ліс демонічними істотами, які насправді персоніфікують його страхи: *«Понад хащею носилися якісь фосфоричні клубки-повітрулі. Навісно свайбували жаби, водячи по млаках свою царицю-молодицю. Щось заколочувало воду в темному смолистому озері. Закипав, зрушуючи каміння, потік. Трицало ріща, наче в ньому таздувало щось грубе. Невгомно плакала, як зурочена дитина, якась птиця. Мірно здригалася скала, гейби хтось гунав у ній ізсередини»* [6, с. 121]. Ці страхи минають, відколи Вічник починає не протиставляти себе природі й використовувати її для

своїх потреб, а сприймати себе як її невід’ємний складник, як нерозривну частинку. А тому природа стає для Вічника не суперником, не ворогом, а співником і помічником. І саме тому більшість важливих речей, якими керується у своєму житті Вічник, не стають для нього відкриттям. Він розуміє, що в житті кожної мислячої людини настає переломний момент: *«Прийде час і ти не схочеш, не зможеш бути таким, як перше. Се може статися враз. І не треба сього боятися. Все змінюється в сьому світі. І людина теж. Змінюється. Одягай нову сорочку на тіло. Одягай душу в нові шати. І не чекай для сього нового ранку чи понеділка. Ставай новою людиною вже. Ставай новим у всьому. Вирівнюй душу з Природою. Скидай з себе недобрі звички вчорашнього – і обновишся. І полегшено підеш уперед. Не озирайся, не жалій за тим, що лишилося позаду, що впало з твого горба. То вже не твоє»* [6, с. 261].

Можемо відзначити, що рефлексивний роман топографічного характеру М. Дочинця «Вічник» дає поштовх до роздумів, закликає не чекати межового моменту, а замислитися над найважливішими речами вже зараз. Міркування про здорове харчування, воду, чистоту, тотальне єднання з природою й багато інших речей зринають у романі не самі собою, а як похідні конкретних життєвих ситуацій, котрі приводять до єдиного висновку – екологічний баланс із природою є надзвичайно актуальною справою сучасної людини.

Висновки. Отже, літературна творчість, враховуючи енергетику художнього слова, може позитивно впливати на розвиток стосунків людини з природою та означувати початки виходу з екологічної кризи. Тема порушеної екологічної рівноваги, екоцентричні аспекти у творчості сучасних письменників Закарпаття набувають важливих метамодерністських акцентів: відмежування людини від природи, насильницькі і руйнівні дії сучасників призвели до ситуації, коли буття біосфери, усіх живих істот на планеті тепер у небезпеці.

Петро Мідянка та Мирослав Дочинець у своїх творах рефлексують над значущістю екологічної гармонії, адже лише так людина може відновити втрачену духовність, зберегти свою ідентичність і власну екзистенцію «тут-і-тепер». Автори акцентують на «другій зоні» природи (за П. Баррі), тобто на рефлексії над «мальовничими пейзажами» (лісами, горами, озерами, скелями тощо), усвідомлюючи при цьому, що навіть новітня техногенна цивілізація не в змозі знищити ностальгію людини за первісним міфологічним корін-

ням, яке гарантує органічну цілісність і злитість з довколишнім середовищем. Екоцентричність світогляду письменників на художньому рівні

виявляється у низці мотивів і образів, котрі презентують новітні наративні стратегії з метою гармонізувати взаємодію людини й довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баррі П. Екокритика. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ : «Смолоскип», 2008. С. 292–319.
2. Белей Л. Петро Мідянка – лексикограф центральноєвропейської магії. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/91570-Petro-Midianka-%E2%80%93leksykooraf-tsentralnoevropeiskoi-mahii>.
3. Бойко Л. Літературний материк Мирослава Дочинця. URL: <http://davniyhalych.com.ua/novini/item/894-literaturnui-materuk-dochuncia>.
4. Горболіс Л.М. Екокритичні виміри української літератури: доцільність і прийнятність застосування (на прикладі «Лісової пісні» Лесі Українки). *Філологічні трактати*. 2011. Т. 3. № 3. С. 5–10.
5. Гречишкіна С.В. К вопросу исследования современной литературы о природе: аспекты изучения эколитературы. *Вестник Томского государственного университета*. 2014. URL: https://docviewer.yandex.ua/?url=yaserp%3A%2F%2Fjournals.tsu.ru%2Fuploads%2Fimport%2F1090%2Ffiles%2F387_008.pdf&lang=ru&c=5575ddeaed75.
6. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево : Карпатська вежа, 2019. 280 с.
7. Жлуктенко Н.Ю. Структури екотексту в романі Т. Коррагесена Бойла «Завіса з тортильї». *Літературознавчі студії*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2013. Вип. 37. Ч. 1. С. 287–295.
8. Ильиных И.А. Экологическая этика. Москва – Берлин : DirectMEDIA, 2014. 734 с.
9. Мідянка П. Вірші з поду (збірник). URL: <https://litportal.ru/avtory/petro-m-dyanka/read/page/2/kniga-v-rsh-z-rodu-zb-rnik-135965.html>.
10. Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52–56.